

ТАРИХИЙ РОМАНЛАРДА АЁЛЛАР ОБРАЗИ ТАСВИРИ

Нигора Ашурова Хайитовна – ТДЎТАУ тадқиқотчиси

Тарихий ходисалар ҳақидаги билимни ўзлаштиришда адабиёт асарлари алоҳида рол ўйнайди. Чунки адабиёт асарлари – роман, қисса, ҳикоя, драма, дoston ва шеърларда олис замонларда бўлиб ўтган воқеалар, у пайтларда яшаган кишилар қиёфаси жонли ва таъсирчан гавдалантирилади.

“Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён”, “Навоий”, “Юлдузли тунлар”, “Улуғбек хазинаси”, “Жавзо” сингари романлар худди мана шу жиҳатларига кўра аجدодларимизнинг туриш-турмуши тўғрисида ҳар қандай олим, солномачи-битикчининг асарларидан кўра аниқроқ тасаввур беради. Чунки ўша асарларда замон ва маконларга хос белги, хусусиятлар устида мусаввир муйқалами билан яратилган картинадай ёрқин кўрсатилган.

Адиба Рисолат Ҳайдарованинг “Жавзо” романида ҳам темурийлар ва шайбонийхонлар даври ҳаётини тасаввур қилиш, у замондаги ҳукумдорлар-у мударисслар, савдогарлар-у, силоҳилар, қаландар-дарвишлар шайхлар шунингдек, ўша давр аёлларининг ўй-хаёллари, орзу интилишлари тўғрисида муайян билим, тушунчага эга бўлишда муҳим роль ўйнайди. Асарда нафақат тарихий сиймолар балки ўша давр аёлларининг ҳаёт тарзи, ўй-фикрлари, руҳий оламида эврилишлар, орзу истакларини маҳорат билан ёритиб бера олган. “Жавзо” романи китобхонларнинг темурийлар даврининг, хусусан, Хусайн Байқародан кейинги давр унинг фарзандлари Музаффар Мирзо, Бадиуззамон Мирзо, Хадичабегим, Шайбонийхон сингари тарихий шахслар ҳақидаги билимини ҳамда ўша давр аёллари яшаган муҳит мураккаблигини ҳаёлан тасаввур қилишга, ҳис қилишга имкон берадиган баркамол асар саналади.

Адабиёт асарларининг тарих тўғрисидаги, ҳаёти ҳақидаги кишилар билимини кенгайтиришдаги бебаҳо аҳамияти хусусида В.Г.Белинский: *“Биз жамиятимизнинг билим ҳақида гапирар эканмиз, бу – адабиётимизнинг муаффақиятларидан гапирганимиздир, чунки бизнинг билгимиз адабиётимизнинг жамият тушунчаларига ва расму таомилига бевосита кўрсатаётган таъсирдир”* [1, 326].

Бундан англашиладики, жамият аъзоларининг ўз тарихи тўғрисидаги билими, тарихий шажаралари ҳақидаги тасаввури, тушунчаси тарих тўғрисидаги илмий тадқиқотлар туфайли эмас, балки роман, қисса, ҳикоя сингари адабиёт асарлари асосида шаклланади ва ривожланади.

Рисолат Ҳайдарованинг “Жавзо” романи Шайбонийхон ва Хадичабегимдек тарихий шахслар тўғрисида энг ёрқин тасаввур берадиган асар саналади. Хусайн Бойқаро, Шайбонийхон, Музаффар Мирзо ва Хадичабегимнинг ушбу романда гавдалантирилган сиймоси тарихий ҳақиқатга ҳар жиҳатдан мос келади. Асар воқелиги подшоҳ Хусайн Байқаронинг вафотидан сўнг фарзандлари Бадиуззамон Мирзо ва Музаффар Мирзолар ўз салтанатларини ташлаб, қочиб кетганлиги, Шайбонийхон Ҳиротни босиб олиш илинжида яқинлашаётганлиги ва аҳолининг саросимали вазиятни тасвирлашдан бошланади. “Баширкат шоҳларнинг *(Баширкат шоҳлар –*

давлатни шерикчилик асосида бошқарадиган шоҳлар. Хусайн Бойқаро вафотидан кейин тахтга Бадиуззамон Мирзо ўтириши керак эди. Лекин Хадича бегим ўз ўғли Музаффар Мирзони ҳам Бадиуззамон билан барабар тахтга ўтқазилганга муяссар бўлади. Шу тариқа ака-укалар баширкат шоҳлар деб аталган) бири Қандаҳорга, иккинчиси Астрободга қочган, шаҳарда саросималик” [3, 3].

Адиба Рисолат Ҳайдарова “Жавзо” романида темурийлар даврида аёлларининг турмуш тарзи, ўй-хаёллари, руҳий оламини ишонарли тарзда тасвирлаб бера олган. Асарда Қоракўзбегим суюкли умр йўлдоши Музаффар Мирзо уни ёғийларга ташлаб кетганлиги, кўнглидаги ғалаёнлар унга тинчлик бермаётганлиги, бу воқеликка ишониши қийин кечиши, кўнглидаги ғам – ташвишни тасвирлаш орқали асар қаҳрамони ҳаётидаги туб бурилишга урғу беради. Шайбонийхон Ҳиротни қўлга киритса унинг холи не кечишини ўйлаб, дилида ташвишли онлар унга яқин келаётганлигидан саросимага тушади. Шунда кўнглидан “...Шайбонийхонга қайнотаси Султон Хусайн Бойқарогина бас келиши мумкин эди! Бу баширкат шоҳларнинг бирортаси отасига ўхшамайди”, – дея афсусланиш ҳисси ўтади [3, 4].

Шунингдек, ўша давр сарой аёлларининг ҳаёт йўли, унинг тақдир битикларига назар ташлар экансиз, Қоракўзбегимнинг онаси таъриф этган сўзларга жуда мос келади. Яъни: “Шоҳга ёстиқдош бўлган аёлларнинг саодати ҳамини қисқа бўлади”. [3, 5]

Асарда тарихий шахслардан бири Хадичабегим образини адиба маҳорат билан ёритиб беради. Бу образни яратишда адиба тарихий ҳақиқатга суянган ҳолда очиб беришга уринади. Султон Хусайн Бойқаро Хадичабегимни севимли аёли сифатида жуда ўзига яқин тутмоғи ҳам тарихий ҳақиқатга яқин келади. Асарда Қоракўзбегимнинг онаси Хусайн Бойқаронинг севимли синглиси тилидан айтилган мазкур сўзлар фикримизни исботлайди. “...суянчиги бўлмаган аёлнинг пешонаси шўр бўлмай. Хадичабегимнинг Султон Хусайндек суянчиги бўлгани учун ҳам пешонаси ярқироқдур...”. Сарой аёллари ичида шоҳнинг назарига тушиш ва суюклисига айланиш олий бахт эди. Мана шундай бахт ва омад Хадичабегимга ином этилган эди. Ҳар бир даврда ҳам аёлнинг бахт-саодати севимли ёри, тоғдек суянчиги борлигида ва кимгадир керак эканлигини ҳис қилишидадир.

Тарихдан Хадичабегим ўз хийла найранги, ўз манфаати учун ҳар қандай қабихликдан тап тортмайдиган аёл сифатида маълум. Ўз фарзандининг тахт тепасига келиши йўлида ҳар қандай тўсиқларни енгиб ўтишга, ҳатто Султоннинг энг севимли набираси бўлмиш Мўмин Мирзонинг бу дунёдан эрта кўз юмишига сабабчи бўлсада ўз мақсади йўлидан чекинмайди. Ўз атрофига вазир-у, уломаларни, дин пешволарини, бир сўз билан айтганда ўз манфаати йўлида унга содиқ хизматчиларни тўплайди. Бу уринишлари Музаффар Мирзонинг тахт тепасида акаси билан ёнма-ён қолишига олиб келади. Хадичабегим образида устомонлик, тадбиркорлик, айёрлик, шунингдек, иқтисодий жиҳатга унча уқуви йўқлигини асар воқеликларини ўқиш жараёнида амин бўламиз. “Жавзо” романида тарихий манбалардаги маълумотлар асос қилиб олинганлиги учун ўша давр қиёфаси ёрқин кўринган. Тарихий мавзудаги

асар жумладан, “Жавзо” сингари романларнинг аҳамияти, қадри ҳам аввало уларнинг ҳозирги замон ўқувчисига эзгулик руҳини сингдириши, яхши инсон бўлиб яшашга чақириш, кўнглида шундай истак уйғонишида намоён бўлади.

Рисолат Ҳайдарова Султон Ҳусайн Бойқаро, Шайбонийхон, Хадичабегим ҳаётининг сўнгги даври ичига унинг бутун умрини, ҳаётдан чиқарган хулосаларини сингдириб юборади. Шунинг учун ҳам “Жавзо”да тарихий фактлар, тарихий воқеалар илмий асарлардагидай ялонғоч, қуруқ бўлиб кўринмайди. Улар романда ҳаётнинг мураккаб ҳодисаларидан биридай таассурот қолдиради.

Рисолат Ҳайдарованинг “Жавзо” романида ҳам “тарихий фактларнинг астари” очиб, тарихий воқеалар Қоракўзбегим, Хадичабегим сингари аёллар қисмати, уларнинг шахсий ҳаёти билан боғлаб кўрсатилади. Шунингдек ўша давр аёлларининг севиши, нафратланиши, изтироб чекиши, қувониши орзу қилиши, ҳаёл суриши, иложсиз-имконсиз қолиши гавдалантирилади. Бу эса ўқувчида ўша давр аёлларининг ҳаёти, орзу-истаклари, интилишлари, ўй-хаёллари билан ўртоқлашишга имкон беради. Шунингдек, асарда тарихий шахслар Ҳусайн Байқаро, Шайбонийхон, Хадичабегим, Қоракўзбегим, Мўғил хоним, Хон ойим муносабатларини кўрсатиш асосий ўрин тутди. Айни чоғда асарда Алишер Навоий, Муҳаммад Солиҳ каби бир неча тарихий шахслар номи ҳам тилга олинади ва улар сюжет тизимидаги воқеаларда иштирок этиб, ўша давр воқеликларини, турмуш тарзини, хусусан Қоракўзбегим, Хадичабегим образларини ёрқинлаштиради. Асарда Шайбонийхоннинг аёллари сифатида тилга олинган Хон ойим, Мўғил хоним, Хонзодабегим сингари образлар орқали аёлларнинг турли хил характери, қарашлари, руҳияти очиб берилади. Шунда аёлларнинг сир-синоатга бой жиҳатларига амин бўласан киши. Аслида аёл дунёси мураккаб, сир-синоатга тўла. Аммо романда тўқима қаҳрамонлар салмоғи кўпроқ. Шерзод, Ёдгор, Зулайҳо сингари тўқима образлар ҳам роман воқеаларида фаол иштирок этади. Улар гарчи ёзувчининг ҳаёли, фантазияси асосида яратилган бўлса-да, бу қаҳрамонларнинг сўзлаш тарзисида, кийим-либосларида яшаш жойлари кўринишида теурийлар ва шайбонийхонлар даври аёлларининг яшаш тарзи, ўй-хаёллари, интилишларини тасаввур қилишга, Қоракўзбегимнинг бошидан кечган зиддиятли воқеаларни яқиндан ҳис қилишга имкон берадиган хусусият ва сифатлар мавжуд. Қайси бир давр бўлишидан қатъий назар аёллар кўнгил оламидаги қарашлар, интилишлар, орзу-хаваслар аслиятча қолади. Тарихий романларда нафақат тарихий сиймоларни ёритиш балки ўша давр аёллар руҳиятини, қалб кечинмаларини нозик тасвирлаш ва ёритишда аёл адибаларнинг ижодида янада ёрқинроқ ифодаланган. Аёл ижодкорларнинг ижодида аёл образи, аёл қалби тасвири ўзгача тасвирланади, эътироф этилади. Аёл ижодкорлар аёл кишининг руҳий оламини эркак ижодкорлардан кўра чуқурроқ идрок этади. Ўзбек адабиётида ҳам мана шундай аёл адибаларимизнинг борлиги қувонарлидир.

Испан файласуфи Хосе Ортега-и-Гассет айтганидек: “Қар қайси санъатнинг тарихи инсон қалбининг томонларидан бирини ифодалашга бўлган қатор уринишлардир. Худди шу нарса уни бошқа санъатлардан ажратиб туради. Бу уринишлар шундай бир эгри чизиқни ташкил қиладики, санъат камалакнинг

енгил ўқи каби шу чизик бўйлаб замон қаърига ўз мақсади сари интилади. Интиҳосиз уфқдаги шу нуқта ҳар қайси санъатнинг йўналишини, моҳиятини ва маъносини кўрсатиб туради” [4, 307]. Ҳақиқатда ижодкор қалб кўридаги тугёнларини сўзга кўчирар экан қайси замон ва макон бўлмасин инсон қалб кўридаги орзу-умидларини, интилишларини, эзгу мақсадларини маҳорат билан ёритиб беради.

Адабиётшунос олим Баходир Карим таъбири билан айтганда “Бизнингча, бадий асарни мукаммал талқин этиш амри маҳолдир; унда ҳар вақт баҳсли нуқталар, очиқ майдонлар мавжудлигича қолади” [2, 14]. Шундай экан, баҳсли мавзуларга асос бўла оладиган асар етук асарлар сарасига киради. Бу эса ёзувчининг иқтидори, истеъдоди ва сўз санъатида ўз овозига эгалигидан далолатдир.

Адабиётлар:

1. Белинский В.Г. Танланган асарлар. – Тошкент: Ўздавнашр, 1955.
2. Карим Б. Руҳият алифбоси. Ғофур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уй. –Тошкент, 2018.
3. Ҳайдарова Р. Жавзо. –Тошкент: Адабиёт, 2021.
4. Хосе Ортега-и-Гассет. Одам Ато жаннатда. Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Тошкент: Маънавият, 2010.